

Åke Löfgren

Filosofi i gymnasieskolan

”Ingenting är ju fullkomligt, inte ens filosofiämnet”
/elev, Karlstad, 1975/

Filosofi har man undervisat i på svenska gymnasier alltsedan 1600-talet. I drottning Kristinas skolordning 1649 – som i stora drag blev bestående under de följande 200 åren – hade filosofi platsen efter teologi (som placerades främst). Av kollegiets sju – ibland fem – lektorer skulle en vara lektor i filosofi.

Vad man undervisade om i ämnet måste ha växlat. Per Kölmark, som var filosofilektor på gymnasiet i Karlstad under åren 1794–1833, skrev en lärobok där han i tur och ordning behandlade psykologi, etik, kosmologi, naturlig Gudslära och ontologi. Hans efterträdare Johan Magnus Malmstedt skrev ett Utkast till lärobok i logik. Eleverna kunde få fundera över uppbyggliga slutledningar som denna:

Om man är lugn, så är man nöjd med sin lott;
om man ingenting fruktar, så är man lugn;
om man har godt samvete, så fruktar man intet;
om man är utan förebråelser, så har man godt samvete;
om man uppfyller sina pligter, så är man utan förebråelser;
den dygdige uppfyller sina pligter, således:
den dygdige är nöjd med sin lott.¹

Med filosofin var dock inte alla nöjda. I det läroverk som tog form vid mitten av 1800-talet – och i sin tur bestod i dryga hundra år – fanns visserligen ämnet kvar, men det hade en mindre framträdande roll.

I det ”nya gymnasiet” – som inleddes med läsåret 1966–67 – stärktes dock filosofins ställning. Samtidigt blev psykologin ett självständigt ämne, från att ha varit en del av filosofin.

Filosofins formella plats i gymnasiet – eller 70- och 80-talets gymnasieskola – har sedan dess varit i huvudsak oförändrad. Däremot har innehållet i undervisningen – ämnets läroplan – ändrats. Från och med läsåret 1980–81 gäller en ny läroplan, som ersätter den gamla från 1966. Det är om denna nya läroplan som denna artikel främst handlar.

¹Jag har skrivit mer om ”Filosofilektorer på Karlstads gamla gymnasium” i samlingsvolymen *Tanke och tro. Till Georg Landberg*, Doxa 1977.

1. Ställning på gymnasieskolan

Men låt oss börja med formalia.

Filosofi är obligatoriskt på tre av de 3-åriga linjerna på gymnasieskolan: den humanistiska, den samhällsvetenskapliga och den naturvetenskapliga. Däremot läses ämnet inte alls på den ekonomiska eller tekniska linjen. (Till skillnad mot religionskunskap, som dessutom har en starkare ställning på H- och S-linjerna.) Filosofin läses med två veckotimmar i sista årskursen. En del lektioner brukar försvinna genom idrottsdagar, skrivningar i andra ämnen osv. Kanske man kan räkna med att under läsåret ha mellan 50 och 60 lektioner i varje klass.

Ämnet finns på drygt 200 av landets gymnasieskolor. Varje år undervisas uppskattningsvis 13.000 elever i filosofi på dessa skolor. Alltså ett betydande antal!

Av en enkät som gjordes 1975 (se *Förnyelse i filosofi*, Fortbildningsavdelningen i Umeå, 1976, sid 169 ff) framgick att då (minst) 81 lektorer och 125 adjunkter undervisade i ämnet. Filosofilärarna undervisar dock också i ett eller flera andra ämnen på skolan och kan ha sina universitetsstudier främst i dessa andra ämnen. Kombinationerna varierar: i dag rekommenderas kombinationen filosofi-svenska, men ett stort antal undervisande lärare kombinerar filosofi med religionskunskap, en del med psykologi eller historia, några med matematik eller något annat ämne. 1975 var 18 av lärarna i ämnet licentiater eller doktorer i teoretisk eller praktisk filosofi.

2. 60- och 70-talens erfarenheter

60-talets filosofiläroplan såg filosofin som ett färdighetsämne. Övningar i logik och argumentationsanalys spelade vanligen stor roll i undervisningen. Man undervisade i analytisk filosofi, om andra riktningar.

Elevernas intresse för filosofiundervisningen varierade naturligtvis. Liksom undervisningen. Men alltför många elevreaktioner var oroande (se "Elever ser på filosofiämnet", i *Förnyelse i filosofi* sid 143 ff). Man klagade ofta över att filosofin "saknade verklighetsanknytning", var "meningslös" och sysslade med oväsentliga problem.

I sin rapport 1974 skrev gymnasieinspektören i ämnet Harry Aronson:

Elever klagar över ämnets tekniska natur...Tydligt är det för eleven en klyfta mellan det filosofiska språket och vardagsspråket...Problemet är emellertid inte bara en fråga om terminologi och språk. Det är en fråga om att anknyta filosofiämnets problemställningar till elevens egen studie- och erfarenhetsvärld. Först när en sådan anknytning sker kan problemställningar och färdigheter bli en bestående egendom för flertalet elever.

Behovet av en "pedagogisering" av ämnet växte sig därför starkt. Att diskutera hur en sådan skulle förverkligas, blev en av uppgifterna för den arbetsgrupp som på Skolöverstyrelsens uppdrag började sitt arbete 1974.

(Ordförande i gruppen blev Harry Aronson och övriga medlemmar var Staffan Hildemar, Per-Åke Walton och jag själv.)

Dessutom skulle gruppen undersöka filosofiämnets ställning på motsvarande stadier i undervisningen i Europa och USA, samt "formulera utvecklingslinjer och nyansatser i filosofi och vetenskapsteori inomlands och utomlands under efterkrigstiden med särskilt beaktande av det senaste årtiondet och förhållandet till idédebatten i allmänhet".

Detta sista kom bland annat att betyda att vi i gymnasieskolans filosofiundervisning försökte ta till vara 60-talets samhällsfilosofiska och 70-talets ekofilosofiska engagemang. På så sätt skulle – tänkte vi – filosofin också kunna bli (som elever skulle uttrycka det) "mer konkret och verklighetsnära".

3. Läroplansarbetet

Arbetsgruppen tog upprepade kontakter med lärarhögskolor och universitetsfilosofer. Så inbjöd vi t.ex. fackfilosofer till en konferens i Båstad i maj 1975. Dit kallades också, som föreläsare, två filosofer från nordiska grannländer: Sigmund Kvaløy talade om ekologisk filosofi, Peter Kemp om språkfilosofi.

Under höstterminen 1975 genomförde vi en enkät bland filosofilärarna ute i landet om deras syn på ämnet. Samtidigt frågade vi elever på en del skolor.

Arbetet dokumenterades 1976 i boken *Förnyelse i filosofi*.

Utifrån detta material skrev arbetsgruppen under 1977 ett förslag till ny läroplan. Hösten 1977 var förslaget ute på remiss. I januari 1978 skrev arbetsgruppen sedan sitt slutförslag.

I februari 1979 fastställdes läroplanen av regeringen. Den kan beställas genom Liber distribution, Läromedelsorder, 162 89 Vällingby. Läsåret 1979–80 kunde den användas alternerande med den gamla läroplanen. Men från läsåret 1980–81 är den nya läroplanen den enda som gäller i ämnet.

4. Den nya läroplanen

På flera och väsentliga sätt skiljer sig denna nya läroplan från den förra.

Elevernas egna problem

"Undervisningen bör så långt det är möjligt anknyta till elevens egen tankevärld och till väsentliga problem i nutiden och samtidigt ges en sådan inriktning att karaktären av filosofisk verksamhet inte förloras" – så inleds läroplanen.

Vi vet utifrån olika undersökningar att livsfrågor engagerar tonåringar, se t.ex. *Gymnasieeleven och livsfrågorna*, Skolöverstyrelsen 1973. Många av dessa frågor hör traditionellt hemma i filosofin. Genom att i högre grad än tidigare knyta an till dem kan vi visa filosofins angelägenhet.

Nog kan vi också lära av sokratisk pedagogik. Ett exempel: I dialogen Laches diskuterar inledningsvis några äldre herrar, bland dem Laches, värdet för militärutbildningen av vissa idrottsövningar som de just betraktat. (Kanske kommer våra egna elever till filosofiektonen från en gymnastiklektion?) Sokrates blir med i samtalet. Eftersom en god soldat – målet för militärutbildningen – bör vara modig, är man efter ett tag inne på olika definitionsförslag av "mod". (Sådant har även våra elever synpunkter på.) Så småningom föreslås i dialogen att mod skulle vara "kunskap om gott och ont" – och vi har hamnat i väsentliga och svåra filosofiska frågor. Så förebildligt! Ju mer i vår undervisning av sådan gång från vardagserfarenheter till filosofisk reflexion, desto bättre.

Samhällsfilosofi

"Filosoferna är tillbaka i arbetet" skrev Peter Singer i början av 70-talet. Det han främst tänkte på var det sedan 60-talet förnyade intresset bland fackfilosofer för samhällsfilosofiska problem.

Framför allt momenten "Några moderna filosofiska riktningar och problem" och "Värdefilosofi" i den nya läroplanen knyter an till detta samhällsfilosofiska – och under 70-talet också ekofilosofiska – engagemang. I filosofiundervisningen ska vi kunna diskutera aspekter på rättvisa och frihet, demokrati, rasism, våld, civil olydnad, konsumtionssamhälle och teknokrati, och presentera och jämföra helhetsbilder av människans plats i samhälle och i natur.

Klassisk filosofi

Klassiska filosofiska problem – i normativ etik, kunskapsteori och metafysik – får i läroplanen en renässans. Filosofins centrum blir värde- och verklighetsfrågor.

Det blir angelägnare att diskutera frågor i moral (normativ etik) än frågor om moral (metaetik).

Material finner vi ofta i filosofihistorien och den nya läroplanen stärker filosofihistoriens plats i undervisningen. Men utgångspunkten kan också här vara nutidsfrågor: det är hjälp till att förstå och lösa dessa vi söker hos de klassiska auktorerna. Så kan modern miljödebatt berikas av Spinoza eller Schelling, modern demokratidebatt av Rousseau.

Pluralism

I fråga om nutida filosofi söker läroplanen en bättre balans mellan olika filosofiska riktningar än tidigare. Gymnasieskolans filosofiundervisning bör uttrycka den faktiska mångfalden i internationell filosofi.

Fortfarande är inriktningen på problem väsentligast och strävan efter noggrannhet och klarhet viktig.

Men analytisk filosofi som dominerade den tidigare läroplanen är endast en riktning bland flera, och möjlighet måste finnas i gymnasieskolans filo-

sofiundervisning att tränga in också i andra filosofiska traditioner utifrån dessa traditioners egna villkor.

En sådan pluralism präglar samtliga av läroplanens huvudmoment.

Frihet

Slutligen betonas i läroplanen lärarens och klassens frihet. Det är en frihet som inte endast gäller undervisningsform. Den gäller även innehållet i undervisningen.

Det är omöjligt att på ämnets begränsade tid behandla allt som nämns i läroplanen. Denna ger i stället de vida gränserna: inom dessa finns filosofin i gymnasieskolan. På detta stora område måste ett urval ske och detta bör göras av läraren och klassen i samråd.

Man är inte heller tvingad att följa ordningsföljden av huvudmomenten, inte ens att behandla dem var för sig. (Mer därom senare.)

Det viktiga är att undervisningen är i enlighet med läroplanens och huvudmomentens intentioner.

5. Huvudmoment

Läroplanen är uppdelad i dels allmänna anvisningar (delvis beskrivna ovan), dels fem huvudmoment. Av dessa senare är de första och sista översiktliga och i viss mån varandras pendanger: de tar upp "nutida" respektive "klassiska" problem. De övriga tre momenten är mer specialiserade och gäller språkfilosofi, logik och vetenskapsteori, samt värdefilosofi.

Några moderna filosofiska riktningar och problem

Detta moment vill ge eleverna en uppfattning om mångsidigheten i nuets filosofi, sedd i internationellt perspektiv.

Exempel ges på hur filosofer under 60- och 70-talen sysslat med viktiga samhälls- och miljöproblem.

En översikt ges över olika filosofiska riktningar under efterkrigstiden: existensfilosofi, marxistiska och analytiska filosofier, strukturalism och olika slag av kristen filosofi. Det betonas att dessa "riktningar" inte är enhetliga eller helt avgränsade från varandra. En snabb bakgrund tecknas också från 1800-talets början, med den tyska idelistiska filosofin, till 1900-talets mitt. Men de enda enskilda filosofer som sedan nämns vid namn är Russell och Sartre. Bägge hade bredd och djup i sin filosofi och var intensivt engagerade i vår tids sociala och moraliska problem. De kan därför kanske tjäna som portalfigurer för detta moment.

Språkfilosofi

Traditionell argumentationsanalys utgör en del av momentet. Men perspektiven vidgas genom anknytning till moderna språkfilosofiska traditioner.

Logik och vetenskapsteori

Logik och vetenskapsteori som i den tidigare läroplanen utgjorde två olika moment sammanförs nu till ett enda. Genom övningar i logik och genom enkla metodexempel från olika vetenskapsgrenar tränas elevernas färdighet. Så småningom diskuteras skillnader och likheter mellan olika vetenskaper och olika vetenskapsfilosofiska traditioner.

Ofta kan det i detta moment vara värdefullt att knyta an till andra skolämnen och till elevernas specialarbetsuppgifter.

Värdefilosofi

I värdefilosofi är det viktigt att eleverna får uttrycka och analysera sina egna värderingar.

Momentets centrala frågor är normativt etiska. I individualetik diskuteras riktighetskriterier men även frågor om lidande och död och om människosyn och livsideal. Man kan låta eleverna stifta bekantskap med klassiska diskussioner som – t.ex. – Platons och Aristoteles om dygder eller Kierkegaards om ”stadier” eller Marx’ om människan som ”total” och skapande.

I socialetik presenteras och diskuteras olika uppfattningar om hur människor bör handla i politiska och sociala sammanhang och om hur grupper bör organiseras och vilka relationer de bör ha sinsemellan.

Man tar i momentet också upp förhållandet fakta–värderingar och knyter an till psykologiska och sociologiska analyser av moraluppfattningar.

Några klassiska filosofiska problem

En bred och utförlig framställning av filosofins historia är tidsmässigt inte möjlig. Men man kan göra en översikt och sedan välja ett eller flera teman som behandlas utförligare. Läses momentet sist i kursen är det förmodligen lätt att i valet av sådana teman knyta an till vad som redan behandlats i andra moment.

I läroplanen ges exempel på klassiska problem i kunskapsteori, ontologi och metafysik, filosofisk antropologi och naturfilosofi.

6. Teman

Det är dock – som nämnts – inte nödvändigt att läsa momenten i läroplanens ordningsföljd. I de allmänna anvisningarna ges följande exempel:

En start i Några moderna filosofiska riktningar och problem ger möjligheter att redan från början visa mångfalden i det filosofiska arbetet i nutiden och att komma in på aktuella frågor och ge dem en filosofisk belysning. Önskar man ett historiskt studium som stomme i kursen kan Några klassiska filosofiska problem och Några moderna filosofiska riktningar och problem sammanföras. Man erhåller då en historisk utvecklingslinje från klassisk till modern tid. Det är också möjligt att börja med Värdefilosofi som inrymmer stoff och problem med stark anknytning till nutiden och elevens eget liv. Önskar man en mera färdighetsinriktad studiekurs kan Språkfilosofi tillsammans med Logik och vetenskapsteori förläggas till kursens början.

Det är inte heller så att huvudmomenten behöver vara den organiserade principen för den metodiska uppläggningsen:

Ett eller flera teman, t.ex. människa—natur eller människa—samhälle, kan i stället vara stomme i kursen, varvid stoff och problem hämtas från olika huvudmoment.

Hur sådana temastudier kan läggas upp, hör till de frågor som nu diskuteras bland filosofilärare. Några förslag har publicerats i *Filosofi-Aktuellt*. (Filosofi-Aktuellt ges ut av Fortbildningsavdelningen i Umeå och utkommer med 3–4 nr/år. Första numret kom vårterminen 1979. Beställning: Fortbildningsavdelningen i Umeå, V Kyrkogatan 14 A, 902 46 Umeå.)

7. Gymnasieskola och universitet

Den tidigare läroplanen på gymnasieskolan kunde ses som en förminskad upplaga av (dåvarande) kursplaner på universitetet. De flesta är väl i dag eniga om att detta inte var bra.

Vi möter i filosofiundervisningen på gymnasieskolan ett stort antal elever och de avgjort flesta av dem kommer inte att fortsätta med universitetsstudier i ämnet. Gymnasieskolans filosofi måste vara utformad utifrån detta stora flertals behov. Som framgått av artikeln har detta också varit en målsättning i det senaste läroplansarbetet.

Filosofiämnets uppgift att "utveckla förmågan att resonera självständigt, kritiskt och konstruktivt" – som läroplanens första mål lyder – står ju f.ö. i nära överensstämmelse med en av de allmänna målsättningarna för hela gymnasieskolan.

Samtidigt måste kontakten givetvis behållas med universitetsfilosofin.

"Both professionally respectable to philosophers and helpful to students" – så har i annat sammanhang en önskvärd utformning av ämnet sammanfattats (se *Förnyelse i filosofi* sid 70). Så utmärkt!